

Uhlířová, Ludmila

K vyjadřování aktuálního členění v češtině a bulharštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1980, vol. 29, iss. A28, pp. 29-[43]

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100819>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDMILA UHLÍŘOVÁ (PRAHA)

K VYJADŘOVÁNÍ AKTUÁLNÍHO ČLENĚNÍ V ČEŠTINĚ A BULHARŠTINĚ

1.1 V tomto příspěvku jsou popsány a vyloženy některé rozdíly ve vyjadřování aktuálního členění (dále jen AČ) v češtině a v bulharštině, tedy v jazycích sice geneticky příbuzných, ale vyznačujících se řadou odlišných typologických vlastností. Cílem práce není podat úplný rozbor všech doložitelných rozdílů, ale poukázat zejména na ty z nich, které při překladu z jednoho z obou jazyků do druhého vystupují do popředí tím, že se často opakují. Oba jazyky jsou porovnávány pouze na materiále z projevů psaných. Protože hlavním prostředkem vyjádření AČ v psané češtině i v psané bulharštině je slovosled, nepřekvapí, že shody a rozdíly v realizaci AČ se často jeví právě jako shody a rozdíly slovosledné. Proto se budeme na slovosled často odvolávat. Zřetel k zvukovým prostředkům je ovšem i při rozboru psaného jazyka nezbytný; v tomto příspěvku půjde zejména o umístění tzv. větného přízvuku jako signalizátoru vlastního rématu.

Obecně řečeno, rozmístění slov v české i bulharské větě je určováno v první řadě jejich aktuálními funkcemi. V tom je mezi oběma jazyky — a mezi slovanskými jazyky vůbec — shoda. Rozdíl je však již v uplatnění dalšího slovosledného činitele, totiž činitele gramatického (syntaktického). Zatímco v češtině je gramatický činitel pouze slovosledným činitelem vedlejším, se značně omezeným rozsahem působnosti, v bulharštině je jeho funkce mnohem závažnější — místo slova (sousloví, větného členu) ve větě je v daleko větší míře než v češtině určováno jeho syntaktickou funkcí. Proto také v bulharské lingvistické literatuře o slovosledu bývá tzv. princip gramatický kladen v hierarchii slovosledných činitelů na stejnou úroveň jako AČ. Např. Elena Georgieva ve své monografii o bulharském slovosledu píše na s. 20 o „dvou hlavních slovosledných principech“.¹

Důležitost gramatického principu pro bulharský slovosled má ovšem hluboké historické kořeny. Během historického vývoje došlo v bulharštině k rozsáhlé přestavbě jazykového systému na všech jeho rovinách a v souvislosti s tím

¹ E. Georgieva, *Slovoed na prostoto izrečenie v bŭlgarskija knižoven ezik*, Sofija 1974, 135 s.

i k částečné stabilizaci slovosledu, takže dnešní bulharština má v porovnání se všemi ostatními slovanskými jazyky slovosled méně variabilní. Například slovosledná varianta S — Opřímý — P s intonačním vrcholem na predikátu (což je v češtině jedna z kontextově podmíněných variant) se v psané bulharštině nevyskytuje, dokonce ani v jazykovém povědomí rodilých mluvčích není považována za přijatelnou; dokazují to výsledky ankety, kterou o (ne)přijatelosti této slovosledné varianty uskutečnila E. Georgievová a o které se zmiňuje na s. 69 citované monografie o bulharském slovosledu. Na druhé straně však není bulharský slovosled v takové míře vázaný a podřízený gramatické stavbě věty jako slovosled jiných analytických jazyků, např. angličtiny nebo francouzštiny, a to mimo jiné díky tomu, že bulharština převzala k vyjadřování syntaktických rolí větných elementů a jejich aktuálních funkcí i prostředky jiné. K nim náleží např. konstrukce se zdvojeným předmětem: Reduplikovaný předmět stojí na počátku věty, vyjadřuje její téma a v této pozici nemůže být nositelem intonačního centra (k otázkám souvisejícím s reduplikací se v této stati vrátíme ještě podrobněji v oddíle 2.1.).

Prostředky AČ mohou být v různých jazycích formálně odlišné, funkčně však jsou ekvivalentní nebo blízké, podobné.

1.2. Porovnáme-li shody a rozdíly v AČ, jak se jeví při překladu nějakého textu z jednoho jazyka do jiného, opíráme se přitom o metodologický předpoklad a zároveň i dlouhou zkušeností ověřený fakt, že AČ jakožto relativně samostatná, komunikativní složka větné a textové sémantiky, vyjadřující dynamický aspekt promluvy a svazující větu s kontextem a situací, zůstává při překladu v hlavních rysech zachována. Toto „zachování“ se jeví jinak např. v textu odborném než v poezii a souvisí úzce s funkcemi textu, a to jak originálu, tak překladu. Pro uměleckou prózu (naš dokladový materiál tvoří excerpce z románu Antona Dončeva *Vreme razdelno* a jeho českého překladu²) se ukázalo, že sémantický ekvivalent toho promluvového úseku, který je nositelem intonačního centra věty a současně (vlastním) rématem v originálním textu, zůstává zpravidla (vlastním) rématem i v jazyce překladu, i když může být — často bývá — vyjádřen úplně jinými prostředky syntaktickými, lexikálními apod. Jinak řečeno, podstatný rys bipartice věty na téma a réma spočívající ve shodě komunikativního cíle (komunikativní funkce) věty v originále a věty v překladu se při překladu zachovává. Běžné rozdíly v AČ mezi originálním textem a překladem se týkají spíše konkrétních způsobů realizace větné perspektivy. Takovou povahu mají např. rozdíly mezi tzv. subjektivním a objektivním pořadem, dále ve vyjádřenosti — nevyjádřenosti tématu jakožto fakultativního členu v aktuální větné bipartici, ve variabilitě rozhraní mezi tematickou a rematickou částí věty a konečně v diferencích ve stupních výpovědní dynamičnosti uvnitř tematické a uvnitř rematické části věty, protože právě tyto rozdíly mohou být ovlivněny vedle vlastního činitele aktualizací i činiteli dalšími.

Dvojice vět v jazyce originálu a překladu, jejichž rémata si neodpovídají, jsou spíše výjimečné; přesto však je neopomineme zcela. Především je třeba upozornit, že neshoda rémat může mít různé příčiny. Jedna z příčin spočívá v tom, že v určitých případech prostředky AČ nevyjadřují — alespoň v jazyce

² Anton Dončev, *Vreme razdelno*, Sofija 1964; *Přelom*, Praha 1974, 2. vyd., přeložila Hana Reinerová.

psaném — AČ jednoznačně. Na možnost dvojího různého výkladu AČ v jedné a téže větě v konkrétním textu poukázal J. Firbas³, nazval ji „potenciálností v aktuální linii“ a doložil příklady z angličtiny v porovnání s češtinou. Druhá možná příčina neshody rématu ve větě originálu a překladu plyne z dichotomie mezi obsahem věty a promluvy a jejím smyslem, a to konkrétně z obtíží, které mohou nastat při překladu smyslu promluvy. Ty souvisejí s tím, že originál i překlad mají kromě vlastní funkce obsahově sdělné i řadu funkcí dalších (funkci pragmatickou, etnolingvistickou, všeobecně kulturní apod.⁴). Doklady neshody rémat v originále a překladu, plynoucí z obou uvedených příčin, by bylo možno předvést i na našem materiálu.

Třetí, v našem materiálu nejpočetněji zastoupenou skupinu dokladů neshody rémat tvoří takové věty, v nichž sice AČ v originále je zcela jednoznačné a nejsou zjevné ani žádné příčiny plynoucí ze specifických funkcí věty, přesto však při překladu nastávají změny i na nejvyšších místech na stupnici výpovědní dynamičnosti. Charakteristické pro tyto změny je to, že nejsou doprovázeny změnami v AČ sousedních, předcházejících a následujících vět. V nich zůstává AČ při překladu nedotčeno. Taková změna v AČ věty je tedy možná tehdy, jestliže okolní kontext nedeterminuje její AČ jednoznačně. V takových případech má překladatel možnost různých variant AČ stylisticky využít. Jednotlivé funkční styly, slohové postupy a jednotlivé typy tematických posloupností jimi realizovaných se co do mezivětné spjatosti, a tím i co do možnosti stylisticky využít AČ, od sebe značně liší. Poměrně volné sepětí vět je charakteristické např. pro popis; z popisů jsou vzaty i níže uvedené příklady.

Příklady:⁵

Njakáde iz konaka neprilično se smeeše žena. Někde v konaku se nějaká žena rozverně rozesmála. Zde překladatelka zvolila variantu s koncovým postavením verba finita (a učinila je vlastním rématem), ale bylo by možno zachovat i původní slovosled originálu, a tedy i původní rozložení výpovědní dynamičnosti s nejvyšším stupněm na slově *žena*. Podobně je tomu v následujícím příkladě (jde o poslední větu v souvětí): [*Samo vjatarät veeše, šturcica pištjacha*] i *zlovešto izkraka noštna ptica*. [*Jen vítr foukal, cvrčkové vrzali*] a *nějaký noční pták zlověstně zaskřehotal*.

Slovesa v obou bulharských větách náležejí do sémantické třídy sloves vyjadřujících — použijeme-li Firbasovy sémantické klasifikace⁶ — „objevení

³ J. Firbas, *K otázce nezákladových podmětů v současné angličtině*, ČMF 39, 1957, 22—42 a 165—173, a dále J. Firbas, *Ke konfrontačním studiím o aktuálním členění větném*, in: *Aktualnoto členenie na izrečienieto i bálgarskijaz ezik*, Sofija 1976 — Z poněkud jiného hlediska věnovala této problematice pozornost také Z. Palková, *Rytmičká výstavba prozaického textu*, Praha 1974, zejm. 83—84.

⁴ Srov K. Horálek, *Sémantika textu z hlediska překladatelského*, SaS 28, 1967, 113—120.

⁵ Příklady v této stati jsou vádány pro stručnost většinou bez kontextu. Tam, kde je pro výklad jevu a pro správnou interpretaci AČ širší kontext nezbytný, uvádíme jej v hranatých závorkách. Připomeňme, že kontextově relevantní nemusí být vždy jen bezprostředně předcházející věta; může jít o vzdálenější verbální kontext, který z hlediska tzv. úzké scény (pojem zavedl J. Firbas, srov. např. o.c. v pozn. 3) se může jevit jen jako kontext. situací, vyplývající z jednoty místa a času děje i postav v románu.

⁶ J. Firbas, o. c. v pozn. 3, dále J. Firbas, *The concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective*, SPFFBU A 19, 135—144, a další práce tam citované.

na scéně“, subjekt v nich vyjadřuje „jev na scéně uváděný“. Protože sloveso i subjekt jsou kontaxtově nezapojeny, má subjekt vyšší stupeň výpovědní dynamičnosti než sloveso. Ve shodě se vzestupnou mírou výpovědní dynamičnosti je i slovosled: *verbum finitum* — subjekt. O jednoznačnosti AČ obou vět se můžeme přesvědčit i jejich hlasitým přečtením: větný přízvuk je na subjektu. V českých překladech obou vět je kontextová nezapojenost subjektu explicitně signalizována lexikálně, slovem *nějaký*.⁷ Užití tohoto slova umožňuje prezentovat subjekt a predikát věty dvěma způsoby. Za prvé prezentovat subjekt jako „jev na scéně uváděný nebo na scéně existující“ a predikát jako „uvedení na scéně, existenci jevu na scéně“. Věta by pak zněla (shodně s originálem) *Někde v konaku se rozverně rozesmála (nějaká) žena*. Tuto větu lze popsat pomocí Firbasovy stupnice výpovědní dynamičnosti jako větu se sémantickou stavbou „scéna — existence na scéně — jev na scéně“; kontextově nezapojený subjekt má přitom vyšší stupeň výpovědní dynamičnosti než sloveso. Za druhé prezentovat subjekt jako „nositele vlastnosti“ a predikát jako „vlastnost“ (v širokém slova smyslu) vyjádřenou slovesem: *Někde v konaku se nějaká žena rozverně rozesmála*. V tomto případě má subjekt jakožto kontextově nezapojený nositel vlastnosti nižší stupeň výpovědní dynamičnosti než predikát vyjadřující vlastnost. S možností dvojího umístění subjektu na stupnici výpovědní dynamičnosti souvisí pak i dvojí možnost slovosledného uspořádání věty. V uvedených příkladech nejde tedy o nejednoznačné vyjádření AČ (o kterém jsme se zmínili jako o první příčině neshody AČ originálu a překladu), ale o modifikaci v dynamické prezentaci sémantického obsahu věty v procesu překladu. Motivy pro takovou modifikaci leží převážně v oblasti stylistické.

O možnosti dvojího výkladu AČ by bylo možno uvažovat v druhém z obou uvedených příkladů, a to u věty *šturcite pištjacha — cvrčkové vrzali*. Při hlasitém přečtení umisťují čeští i bulharští mluvčí větný přízvuk většinou na sloveso, avšak členění opačné, s větným přízvukem na subjektu, považují rovněž za možné. Bez vlivu tu není ani sama souvětí struktura. Např. v souvětí *Samo vjatārūt veeše i šturcite pištjacha* se paralelnost ve stavbě obou vět projeví i na rovině AČ tak, že mluvčí dávají přednost spíše členění s intonačním vrcholem na *šturcite*; naopak v původním souvětí o třech větách působí na AČ prostřední věty analogie s poslední větou v souvětí (větný přízvuk na *pištjacha*).

Změny v AČ, podmíněné stylizací překladu, se mohou projevit i jinak, než tomu je v právě uvedených dvou příkladech. Např. u počátkových vět odstavců umožňuje poměrně nízká determinace AČ sousedním kontextem, aby dvě časoprostorová určení děje, z nichž jedno tvoří „kulisu“ děje a druhé jeho „specifikaci“, si vyměnily při překladu své sdělné funkce a v důsledku toho i místo ve větě. Přitom následující verbální kontext zůstává při překladu opět nezměněn.

Příklad: *Kām mandrata na Manol trāgnachme sledobed. Po obědě jsme se vypravili na Manolovu salaš.*

2.0. Konkrétní rozdíly v realizaci AČ, jak se jeví při porovnání paralelního textu bulharského a českého, zasahují jak tematickou část věty (týkají se např. způsobů tematizace předmětu, zejm. předmětu přímého, umístování hra-

⁷ Výraz *nějaký* patří mezi tzv. determinátory. Funkcemi determinátorů ve větě se podobně zabývá (i ve vztahu k AČ) monografie Z. Hlavsy *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*, Praha 1975.

nice mezi tematickou a rematickou částí věty, sdělné hierarchizace jednotlivých složek uvnitř tematické části věty aj.), tak i část rematickou (jde např. o různé využití jednotlivých prostředků k signalizaci rématu, využití subjektivního pořadu aj.). Základy srovnávacího studia AČ a jednotlivých jeho prostředků, zejména slovosledu, položil u nás již V. Mathesius. Jeho myšlenky dále rozvinul J. Firbas a další lingvisté na materiále českém, anglickém, německém i dalších jazyků.⁸ Ze slovanských jazyků byla zatím nejpodrobněji srovnávána čeština s ruštinou, a to zejména v pracích P. Adamec a H. Běličové-Křížkové,⁹ prostudovány jsou i obecné problémy týkající se srovnávání slovanských jazyků.¹⁰ Práce uvedených autorů se staly teoretickou a metodologickou oporou pro tuto stať.

2.1. K tematizaci předmětu. Jeden z charakteristických rozdílů ve vyjadřování AČ mezi češtinou a bulharštinou se týká nejčastějších způsobů tematizace předmětu, zejména předmětu přímého. V psané češtině ve větách oznamovacích je bezpříznakovým pořadem pořad objektivní, tj. ve větě je nejprve uvedeno její téma a za ním následuje réma. Pořad opačný, od rématu k tématu (tzv. subjektivní), je ve větě oznamovací výjimečný a dodává jí vzrušeného rázu (zabarvuje ji emocionálně). Ve shodě s touto obecnou zásadou je i postavení tematického objektu. Ve větách s objektivním pořadem stojí substantivní tematický objekt (podobně jako různá tematická adverbiala) buď přímo na počátku věty, nebo je-li ve větě více tematických prvků, co nejbližše větnému počátku, tj. za počátkovým tematickým větovým členem nebo bezprostředně za verbem finitem, které má funkci přechodu mezi tematickou částí věty. Tematizace objektu se tedy v psané češtině vyjadřuje především pozicí, tj. slovosledně. K slovosledným prostředkům ovšem přistupují prostředky další, např. lexikální nebo jiné; ty bývají buď ve shodě s tematizací slovoslednou, nebo se projevují jinak a úlohu pozice v AČ neutralizují (např. zájmenný tematický objekt může stát jak na počátku, tak uprostřed, i na konci věty podle toho, zda jeho pozici ovlivňuje také přízvukový rytmus).

V psané bulharštině jsou poměry odlišné od obvyklých poměrů ve větě české. Pravidelně před slovesem, a to bezprostředně před ním, stojí především tematický objekt zájmenný. Tato jeho poloha nesouvisí však s jeho funkcí v AČ věty přímo, nýbrž — podobně jako u ostatních enklitik a proklitik v slovanských jazycích vůbec — je primárně určována rytmickým členěním věty; proto také začíná-li věta slovesem, přesouvá se zájmenný tematický objekt až za něj.

⁸ V. Mathesius, *O tak zvaném aktuálním členění větěném*, in: *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 234—242, *O funkci podmětu*, tamtéž, 277—285, *Základní funkce českého pořádku slov*, tamtéž, 327—352. — V. Mathesius, *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistického*, vyd. J. Vachek, Praha 1961 — Podrobné údaje o jednotlivých pracích srov. v práci J. Firbase — E. Golkové, *An analytical bibliography of Czechoslovak studies in functional sentence perspective*, Brno 1976.

⁹ P. Adamec, *K rozdílům mezi českým a ruským slovosledem*, in: *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české*, Praha 1956, 180—198. — H. Křížková, *Problémy českého a ruského slovosledu*, in: *Knihy o překládání*, Praha 1953, 280—298.

¹⁰ F. Daneš, *K otázce pořádku slov v slovanských jazycích*, SaS 20, 1959, 1—10. — K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1958 — B. Havránek, *Metodologická problematika historicko-srovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, in: *K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1957, 77—88.

Začíná-li věta v bulharštině substantivním tematickým objektem, je objekt často reduplikován.

Příklady: *Taja krepost sa ja stroili moite bašti. Tuhle tvorz stavěli moji předkové.* — *Stopanina mu go zaklali ošte podzime. Jeho pána ubodali hnedka na podzim.* — *Taja planina baštite mi sa ja kupili s mečovete si. Moji předkové ty hory vykoupili mečem.* — *Rážta ja jadocha chorata, a ovesa, kato se slučeše chubava godina, go jadjacha i magareta. Žito snědli lidé, a oves, když se urodilo, žrali i oslové.*

Reduplikován bývá ovšem i objekt zájmený:

Příklady: *Tova mi go kaza edin prost čovek. To samě mi řekl jeden prostý člověk.* — *Venecianeco, tova ne sã go izmislil az. Tija dumi gi ima nad edna vrata v dvoreca na padišacha. To jsem si nevymyslil já, Benátčane. Tahle slova jsou vepsána nad jedny dveře v padišachově palávi.* — [Toj ne zabeljaza válnenieto mi.] *Jazdeše málčalivo a i namene ne mi se govoreše. (Ne všiml si mého vzrušení.) Jel vedle mne mlčky a ani mně nebylo do řeči.*

Je známo, že reduplikace je stylisticky příznaková. Zvláště charakteristická je pro hovorový styl a pro mluvenou bulharštinu vůbec. Tomu odpovídá i skutečnost, že všechny naše doklady jsou z řeči přímé, popř. z řeči autorské v 1. os. sg.

Při překladu do češtiny zůstává obvykle — jak to dosvědčují i výše uvedené příklady — zachována antepozice objektu před slovesem, po slovese následuje réma věty; pořadí větných členů je tedy např. O—P—S, O—P—Ad, O—P—S—Ad apod., kde O značí reduplikovaný objekt, P predikát slovesný, S subjekt, Ad adverbialé různých druhů. V češtině však toto pořadí samo o sobě žádný podobný stylistický příznak nemá.

Není-li tematický objekt reduplikován, stojí v bulharské větě většinou až za slovesným predikátem, a to buď uprostřed nebo na konci věty. Postavení uprostřed věty za verbem finitem je analogické postpozici tématu za slovesem v českých větách, v nichž rématem je nějaké jiné slovesné doplnění nebo určení, popř. i subjekt, stojící na konci věty. Diference mezi oběma jazyky se týkají zejména vět s koncovou polohou tematického objektu. Tato poloha je v bulharštině častá např. ve větách s dvěma tematickými prvky, přímým objektem a rematickým predikátem, tedy např. S_{temat.}—P—O_{temat.}

Příklady: *Deljo mu vzal noža i go zaklal. [Nusuch se na Delja vrhl s nožem.] Deljo mu nuž vzal a podřezal ho s ním. Tãj kato govorim, makar i da ne sâm viždala dolinata, čimi mi se, če e za nas. Z toho, cos povídal, soudím — i když jsem tu dolinu neviděla — že se pro nás hodí.* — *Tãj vnimatelno gledaše petnata v čašata ot kafe — izgležda, se válnuvaše ot tajnstvenite znaci. Soustředěně pozoroval obraze v kávové sedlině, zřejmě ho ty tajemné znaky rozrušily.* — *Chajredin zavíždal za silata i slavata na brata si. Tu moc a tu slávu Hajredin bratrovi záviděl.* — *I Momčil samo moža da obãrne kamãka. A Momčil dokázal ten kvãdr jen převrãtit.* — *I Manol razbra, što značat tija dumi. A Manol pochopil, co ta slova znamenajã.*

Do češtiny se tyto věty překládají většinou tak, že réma věty se přesouvá na konec, tedy schematicky S—O—P; jen zřídka zůstává réma uprostřed, jako je tomu v následujícím, stylisticky příznakovém případě: [I ognjat gi sãbra i ogrjavaše samo technite lica...] *I mi se prištja da sgreja rãcete si na technija ogãn. Oheň je sebral do houfu a osvětloval jenom jejich tvãře.]... Byl bych si rád ohřál*

ruce na tom jejich ohni. Příklady českých vět, v nichž rematický slovesný predikát stojí uprostřed věty, snadno nalezneme i ve stylu odborném. Takové umístění rématu tu však považujeme za příležitostnou stylistickou variantu, jejíž výskyt je mnohem omezenější než v bulharštině. Podobně i větu *Tu moc a tu slávu Hajredin bratrovi záviděl*, uvedenou v příkladech výše, by bylo možno přeložit do češtiny se zachováním slovosledu originálu, protože ukazovací zájmeno *ten* signalizuje (spolu s celkovým kontextem) tematičnost objektu i v postverbální pozici dostatečně zřetelně. Takovým způsobem překladu by však mohl v textu příliš narůst počet vět s rématem uprostřed; protože pro češtinu tyto věty nejsou v takové míře příznačné jako pro bulharštinu, mohl by jejich příliš častý výskyt vyvolat nezáměrný odstín emotivnosti nebo originálu neodpovídající přílišné dynamičnosti textu, popř. jinak posunout smysl textu jako celku.

Tendence neumisťovat nezdvojený tematický objekt před sloveso se neuplatňuje v bulharštině vždy stejnou měrou. Zcela nepřijatelná je zřejmě jen varianta S—O_{přímý}—P (srov. výše cit. práci E. Georgievové), a to tehdy, jestliže subjekt i objekt jsou substantiva. I tato varianta je však možná (vedle zvláštních případů archaických¹¹) tehdy, jestliže např. subjekt (ev. objekt) je vyjádřen zájmenem, nebo tehdy, jde-li o kontrast s následujícím kontextem (srov. níže příklad na s. 11).

Příklad z mluveného jazyka: *Az takiva kopčeta neupotrebjavam. [Neztratila jsi tenhle knoflík?] Takové knoflíky já nepoužívám.*

Rovněž další varianty s prepozicí tematického objektu, např. O_{přímý}—P, O_{přímý}—P—A_d (u dvojčlenných vět s nevyjádřeným subjektem), O_{přímý}—S—P, O_{přímý}—P—Š jsou v materiále doloženy, i když počet dokladů není velký.

Příklady: *Vezmoto i bilkite baba Srebra običaše. Výšivky a bylinky bába Střibra milovala. — Takava ljubov useštach i kám agata. Takovou náklonnost jsem pocíval taky k agovi. — Babo Srebro, taja poljana, na kojato te sreštach, naričame Mlečna poljana. Bábó Střibro, té louce, kde jsme se setkali, říkáme Mličná louka. — Minaloto ljato mečkite izjadocha samo četirideset muleta i katäri, ovcete ne sme broili. Za loňské léto sežrali medvědi jen oslu a mezkü na čtyřicet, ovce jsme ani nepočítali. — Techničeska pomošt sä okazali sätrudnicite A i B. Technickou pomoc poskytli spolupracovníci A a B (příklad z odborného textu). Jedním z důvodů počátkového postavení nezdvojeného objektu v uvedených příkladech je snaha o těsnější nebo plynulejší tematické sepětí s předcházející větou. Uplatňuje se zejména tam, kde nekongruence tvaru verba finita v osobě a čísle s antepoňovaným objektem, suma sémantika slovesa i předchozí verbální kontext dostatečně zřetelně signalizuje syntaktickou stavbu věty, takže k mylné interpretaci objektu jako subjektu (a opačně) nemůže dojít. — I když tedy poloha nereduplikovaného tematického objektu přímého před slovesem není v psaném jazyce vyloučena, je mnohem*

¹¹ Archaický slovosled S—O—P se udržel např. v příslovích, *Brat bratra ne chrani, težko mu koj si go njama* nebo *Ciguljar kášta ne chrani*. Prvý příklad je z knihy *Sävremenen bälgarski ezik, Šintaksis* od K. Popova, Sofija 1963, 227, druhý příklad uváděl v diskusi na sofijské konferenci S. Ivančev v souvislosti s dalším archaickým rysem větné stavby, totiž genericky užitým substantivním subjektem bez členu. Navíc objekt *brata* v první větě si podržel akuzativní koncovku.

méně častá než v češtině (s tím souvisí i poněkud větší využití pasíva v bulharštině).

Z toho, co bylo dosud řečeno, plyne, že k tematizaci objektu přímého využívá bulharština vedle slovosledu i jiných prostředků, jak je konstrukce s reduplikovaným objektem členu apod. a že celkově je slovosledu v porovnání s češtinou využito jinak, protože bulharský slovosled je v porovnání s českým stabilizovanější. Podobně i v následujícím případě je možno první větu z druhého souvětí, v níž je intonační centrum na slovese, považovat za přijatelnou bulharskou větu zřejmě právě jen při uvedeném slovosledu,¹² zatímco český překlad připouští stylistickou variantu s objektem na počátku. (V češtině se však zároveň stírá stylistický efekt daný paralelní stavbou obou po sobě jdoucích vět.)

Příklad: *Sin žali bašta si, ala go žali, kaktó se žali máž. Sin žali majka si, kaktó se žali žena. Syn otce polituje, ale tak, jak litujeme muže. Matku syn lituje, jak litujeme ženu.*

Varianta S—O—P je možná jen v případě kontrastu: *Sin majka si žali, no ne pravi ništo za da i pomogne. Syn matku lituje, ale nedělá nic, aby jí pomohl.*

Skutečnost, kdy místo slova nebo sousloví ve větě je určováno jeho gramatickou (syntaktickou) funkcí, označil Mathesius termínem „slovosled gramatický“. Ještě větší vliv gramatické stavby věty se uplatňuje u tzv. „slovosledu gramatizovaného“. Ten podle Mathesia „záleží naopak v tom, že gramatická funkce slova nebo sousloví je určováno jejich místem ve větě“.¹³ Mathesius také ukázal, že např. slovosled v angličtině je „hodně zgramatizován“. Bulharština však, jak je zřejmé, k tak vysokému stupni gramatikalizace nedospěla. O bulharštině podobně jako o všech slovanských jazycích platí, že pozice nějakého větného členu po slovese napomáhá chápat tento větný člen jako objekt, chybí-li další ukazatele jeho syntaktické platnosti. V důsledku ztráty pádových koncovek jsou ovšem takové případy v bulharštině mnohem frekventovanější než v ostatních slovanských jazycích.

Tematický objekt v postverbální pozici má v bulharštině zpravidla člen, pokud je vyjádřen obecným substantivem (tj. nikoli např. zájmenem nebo vlastním jménem) a pokud nemá u sebe jiný determinátor. Právě přítomnost členu pomáhá signalizovat tematičnost objektu. — To však neznamená, že každé substantivum se členem, které stojí na konci věty, je nutně tematické; člen může mít i jiné funkce než signalizovat téma a naopak i v tématu se za jistých okolností může vyskytovat substantivum, které člen nemá.¹⁴ Dále je třeba dodat, že člen není výlučným signálem tematičnosti. Spolu s realizací opozice „člen—nepřítomnost členu“ u jednotlivých nominálních složek věty spolupůsobí také celkový nadvětný kontext, který supluje v psaném jazyce

¹² Ve staré bulharštině byl slovosled variabilnější; zajímavá pozorování o vzájemném postavení S, O a P v evangelním textu viz ve stati M. Tichovové, *Kdŕm vŕprosŕ za aktualnoŕtŕ ŕlenenie v starobŕlgarskoto izreŕenie*, 107—116 v tomto svazku. Srov. též staŕ I. Bujŕklieva, *Vŕrchu njakoi problemi na starobŕlgarskija sintaksis i vŕzmoŕnostite za tjachnoto reŕenie v svetlinata na aktualnoŕtŕ ŕlenenie*, 99—106 v tomto svazku.

¹³ V. Mathesius, o. c. v pozn. 8, *Zŕkladnŕ funkce*, zejm. s. 349—350.

¹⁴ O problematice ŕlenu ve vztahu k Aŕ srov. E. Georgieva, o. c. v pozn. 1, Z. Hlavsa, o. c. v pozn. 7 a dŕle S. Ivanŕev, *Nabljudenija vŕrchu upotrabata na ŕlena v bŕlgarskija ezik*, Bŕlgarskŕ ezik 7, 1957, 499—524. — P. Novŕk, *O prostŕedŕchŕ aktuŕlnŕho ŕlenŕnŕ*, AUC 1959 — Philologica 1, 9—15.

nedostatek prostředku základního, tj. intonace, zejm. umístění větného přízvuku. Při předčítání našich příkladů na s. 8 umísťují čeští i bulharští mluvčí větný přízvuk shodně na sloveso (v posledním příkladě na slovo *ruce* — *ruce*) bez ohledu na rozdílné poměry slovosledné v obou jazycích. Vidíme, že na rozdíl od češtiny je v bulharštině, a to i v psaném jazyce, místo větného přízvuku a tím i umístění rématu méně vázáno pozičně, tj. je méně vázáno na konec věty, a současně i umístění tematických prvků je méně než v češtině spjato s počátkovou pozicí ve větě (tematický substantivní objekt může stát, jak jsme viděli, i na konci věty za rématem, nebo naopak na počátku věty zejména je-li reduplikován)¹⁵. Tematizace přímého objektu se v bulharštině celkově jeví jako výsledek spolupůsobení většího počtu prostředků.

Méně těsně sepětí větného přízvuku s posledním promluvovým úsekem ve větě je charakteristické i pro další slovanské jazyky, např. pro ruštinu (srov. práce P. Adamce a H. Běličové-Křížkové, o. c. v pozn. 9).

Jazykové prostředky, které má jazyk k dispozici k vyjadřování tematizace, nejsou synonymní, nýbrž částečně se od sebe sférou svého funkčního využití liší. Podrobněji to ukážeme u tematizace objektu reduplikací (o stylistické příznakovosti reduplikace byla již zmínka výše na s. 8). Tematizace objektu reduplikací se uplatňuje zejména tam, kde mluvčí zamýšlí tematický objekt nějak aktualizovat, tj. vyzdvihnout ho jako téma, postavít více do popředí jakožto fakt, o kterém se mluví v daném okamžiku. Aktualizací tematického prvku tedy rozumíme zdůraznění jeho „centrálního“ postavení mezi všemi ostatními prvky známými z kontextu a ze situace promluvy, tj. uvnitř tematické části věty, nikoli tedy změnu tematické platnosti slova nebo větného členu v rematickou. Důvody aktualizace plynou z výstavby textu, z celkové jeho dynamiky. Aktualizováno bývá např. téma, které je postaveno do protikladu s tématem, rématem, popř. s celým tematicko-rematickým nexem předcházející věty, dále téma, které obsahuje informaci částečně novou, dále téma, které je součástí tematického výčtu a konečně téma vyjádřené slovem n. skupinou slov, která sice už byla v textu zmíněna ve funkci rematické, ale ve funkci tematické je jí užito poprvé (tento poslední případ odpovídá tzv. „novému“ n. „vstřícnému“ tématu v terminologii S. Ivančeva¹⁶). O příznaku aktualizace reduplikovaného tématu svědčí — kromě okolností textově sématických, jejichž výčet byl právě podán — dále i to, že toto téma stojí ve větách s objektivním pořadem téměř vždy na absolutním počátku věty, tedy v pozici toho prvku, který je (z hlediska „úzké scény“) nejvíce v popředí, tj. „centrální“ v terminologii Mathesiově.¹⁷ Jinde než na počátku věty může stát reduplikovaný substantivní objekt v dvojmí případe. Za prvé tehdy, má-li věta subjektivní pořad — např. *Pročtoch ja knjigata* s intonačním vrcholem na slovese; nelze však říci **Pročtoch ja knjigata*. Reduplikace rematického objektu není funkční, a proto k ní nedochází.¹⁵ Za druhé, a to méně často, může ve větě

¹⁵ Srov. např. M. Lilov, *Teorijata za aktualnoto členenje i problemite na sintaktičnoto normirane*, 73—76 v tomto svazku. — P. Novák, *K zdvojování předmětu v albánštině*, in: Sborník slavistických prací věnovaných 4. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě, Praha 1958, 27—32.

¹⁶ S. Ivančev, *Tretoličnoto mestoimenie v starobŭlgarski ezik*, 91—98 v tomto svazku.

¹⁷ Termínu „centrální“ užíval již V. Mathesius, srov. článek *O tak zvaném aktuálním členění větném*, o. c. v pozn. 8, zejm. 238—9: „Velmi často obsahuje východiště výpovědi nikoli jeden, nýbrž dva, tři nebo i více elementů vzatých z dané situace. Pak je centrem východiště ten z nich, který je aktuálnější a ostatní se stávají prvými“.

s objektivním pořadem stát za gramatickým subjektem tematické povahy. Tento případ může nastat buď tehdy, jde-li o subjekt zájmenný, např. ve větě *Az tebe ne te slušam, ti si luda*¹⁸, nebo — vzácně — i tehdy, jde-li o subjekt vyjádřený substantivem, ale jen za určitých kontextových podmínek. Např. věta *Soffjorät v torata kola ja kara otdavna* bude zřejmě odpovědí na otázku *Zašto o tolkova iznosena vtorata kola?* v takovém kontextu, v němž se hovoří o dvou autech a „první auto“ a „druhé auto“ v tematické posloupnosti alternují. Při této alternaci musí být explicitně vyjádřeno, o které z obou témat jde; téma nelze z věty vypustit, nelze je nevyjádřit ani je nelze vyjádřit pouze zájmenem. V uvedené větě jde tedy o téma aktualizované (ve výše uvedeném významu tohoto pojmu) a právě jeho reduplikace zájmenem je formálním příznakem této aktualizace. Antepozice objektu *vtorata kola* před slovesem není bez reduplikace možná. V jiném kontextu, v němž nejde o alternaci dvou témat, ale pouze o jediné, opakující se téma (tj. o jedno auto), by se jako odpověď na otázku *Zašto e tolkova iznosena kolata?* nabízela věta *Soffjorät ja kara otdavna*, kde postačuje zájmenné vyjádření tématu.

V řadě případů není aktualizovanost reduplikovaného tématu v kontextu nijak nápadná. Nepodařilo se nám však nalézt žádný doklad takového reduplikovaného objektu, který bychom mohli výslovně označit za deaktualizovaný, tj. náležející k tranzitní části věty v pojetí S. Ivančeva, a který by bylo možno z věty vynechat např. proto, že by šlo o téma již několikrát doslovně v předcházejícím kontextu uvedené. Lze tedy soudit, že reduplikaci objektu přímého není jen záležitostí čistě stylistického využití (např. v přímé řeči v našem dokladovém materiálu a v projevech mluvených vůbec), nýbrž že inherentním příznakem reduplikace je i jeho aktualizace jakožto tématu.

2.2. K rozhraní mezi tematickou a rematickou částí věty. Přes některé již uvedené dílčí rozdíly má většina vět v psaném bulharském textu — podobně jako v psaném textu českém — pořad objektivní a vlastní réma zaujímá koncovou pozici ve větě. Bulharština se přitom od češtiny liší umístováním hranice (přechodu) mezi tematickou a rematickou částí věty. Jde tedy z hlediska prostředku vyjádření AČ o rozdíl slovosledný, z hlediska AČ samého jde o rozdíl v tom, do jaké míry má vzestup výpovědní dynamičnosti u jednotlivých po sobě jdoucích výpovědních elementů ve větách konkrétní promluvy více či méně důsledně lineární charakter.

Pokud pracujeme s kategorií přechodu na rovině AČ (a nikoli např. výlučně s dichotomií téma — réma), tj. s prvkem, který má vyšší stupeň výpovědní dynamičnosti než všechny prvky tematické a současně nižší stupeň výpovědní dynamičnosti než všechny prvky rematické, pak tuto kategorii zpravidla spojujeme s verbem finitem (uvažovat o nominálních prvcích jakožto o prvcích přechodných na rovině AČ je v české tradici méně obvyklé). Jeho slovosledná pozice ve větě může ve shodě s umístěním na stupnici výpovědní dynamičnosti, může se však od něho i lišit.

V češtině se prosazuje tendence klást verbum finitum, které má funkci přechodu, na druhé místo ve větě, a to i tehdy, je-li ve větě několik tematických prvků. Jeden tematický prvek stává na počátku věty, další pak následují po

¹⁸ Tento příklad je převzat z knihy K. Popova, o. c. v pozn. 11, 166. Autor na téže straně uvádí, že mimo počátek věty stojí reduplikovaný objekt, jen zřídka.

verbu finitu před prvky rematickými.¹⁹ V bulharštině naproti tomu je výrazná tendence klást všechny tematické prvky před verbum finitum, takže verbum finitum (ve větách s objektivním pořadem a s vlastním rématem na konci) pravidelněji než v češtině tvoří i lineární rozhraní mezi tematickou a rematickou částí věty.

Příklady: *Värchu ogradata na mosta ženite i devojkite bjacha manetnali izpranite si chališta. Na brlení mostu prostřely ženy a děvčata ze vsi své vyprané vlněné přikrývky. — Pod lišeite kamänite ostavacha mladi, devstveni i čisti. Pod lišejnikem zůstávaly ty kameny mladé, penensky čisté. — A v samija Smolen i oblastta mu turcite izbicha mnogo máže, ženi i deca. Zato přímo ve Smolenu a v okolí pobili Turci mnoho mužů, žen a dětí. — V bistrotu utro poljanite i gorata kraj vodenicata izg-leždacha pusti. V tom časném jitru vypadaly louky a les kolem mlýna opuštěné.*

Toto centrální umístění verba finita (přechodu na rovině AČ) v bulharské větě souvisí s distinktivní funkcí bulharského slovosledu, totiž se zmíněnou tendencí umisťovat gramatický subjekt před verbum finitum. Při dvou tematických prvcích je nejčastější pořadí „adverbiální dějová kulisa“ — subjekt — verbum finitum (přechod) — rematické prvky.

Je-li jeden z tematických prvků, obvykle adverbiále, vyjádřeno nikoli vět-ným členem povahy nevětné, nýbrž větou vedlejší, která před větou řídicí předchází, platí o hranici tematické a rematické části věty totéž. V češtině začíná věta hlavní, která následuje po větě vedlejší, velmi často právě slovesem.²⁰ V bulharštině k ovlivnění slovosledu věty hlavní předcházející větou vedlejší nedochází; tematický subjekt stává zpravidla na začátku věty hlavní, před slovesem.

Příklady: *Dokato upravľaval bašta im, dvamata bratja živeeli dobre. Dokud tady vládl jejich otec, snášeli se oba bratři dobře. — Kogato izčeznach v bitkata pred Kandija, moite drugari davacha za mene tolkova zlato, kolkoto teži tjaloto mi. — Když jsem zmizel v bitvě u Kandie, nabízeli za mne moji druhové tolik zlata, kolik váží mé tělo. — Kogato turcite provzeli Rodopa, pradjado mi, bälgarski boljarin, priel islama. Když se Turci zmocnili Rodop, přijal můj praděd, bulharský bojar, islám. — Sjakaš usetila pogleda mi, mladata žena se obärna käm mene. Jako by ucítila můj pohled, obrátila se mladá žena ke mně. — Kato jade i pi, popät razkaza slednoto. Když se najedl a napil, vypravoval pop, jak následuje.*

I v rámci souvětí typu „věta vedlejší — věta hlavní“ tvoří tedy v bulharštině sloveso poměrně pravidelně hranici mezi jeho tematickou a rematickou částí; bývá tomu tak i tehdy, není-li jedním z obou tematických prvků gramatický subjekt věty, ale zejména různé druhy adverbiále. Případy opačné, tj. případy, kdy věta hlavní následující po větě vedlejší má slovosled P—S_{temat.}—O/Ad_{temat.} jsou v bulharštině sice možné, ale mnohem méně časté.

Příklady: *I kato vdigna Goran babata na räce, trägna cha trimala mladi käm juruškite mandri. A Goran zdvihl stařenku v náručí. Všichni tři mládenci se vydali k jörüčkým salašim. — I na drugija den, kojto se pada sled Predoj, po-*

¹⁹ P. Sgall, *Kontextové zapojení a otázková metoda*, SaS 1973, 202—211.

²⁰ O vlivu vedlejší věty na slovosled následující věty hlavní v češtině srov. podrobněji u F. Trávníčka, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1951, zejm. 907.

vede ni Ismail kám dolinata na Petglasec. A na druhý den, který je po Výdoji, vedl nás Ismail k údolí Pětihlasce.

Podobný rozdíl v postavení verba finita, který jsme konstatovali mezi češtinou a bulharštinou, je znám i mezi češtinou a ruštinou (srov. práce cit. v pozn. 9). Podle H. Křížkové-Běličové spočívá rozdíl mezi oběma jazyky v různé míře samostatnosti prvního větného členu (východiska). V ruštině vystupuje první člen jako samostatný člen větný, který nezasahuje výrazněji do uspořádání zbyvající části věty; ta si takto ponechává normální slovosled. V češtině je východisko začleněno do stavby celé věty mnohem těsněji.

Je zřejmé, že bulharština a ruština jsou si po této stránce mnohem bližší než bulharština a čeština. V bulharštině je přitom tendence k těsné antepozici gramatického subjektu před verbem finitem ještě výraznější než v ruštině, což plyne z částečné gramatikalizace bulharského slovosledu. Dokladem rozdílu mezi ruštinou a bulharštinou jsou např. věty se subjektivním pořadem. Křížková uvádí, že při subjektivním pořadu se cítí první člen mnohem těsněji spjat s ostatními členy a v ruštině může stejně jako v češtině nastat postpozice podmětu za verbem finitem (uvádí příklady postpozice zájmeného a substantivního podmětu). Naproti tomu v bulharštině, jak se zdá dosvědčovat náš materiál, stává i v těchto případech subjekt v antepozici:

(Frankite otgleždali takiva kone. Djadovcite mi gi vzeli ot tjach i otbirali žrečeta i kobili, koito da im priličat. Ne sa takiva kone za planinata, ala gi otgleždali.) Trista godini djadovcite na toja čovek bjacha otgleždali kone, koito na bjacha za planinata. Ne toku-taka agata beše taj podreden i izgladen — trista godini rekata beše izglaždala kamäka. A ti Frankové chovali takověhle koně. Moji předkové jich pár odkoupili a zavedli si chov klisen z téhle ráce. Do hor se taková koně sice nehodí, ale oni je pěstovali. Po tři sta let pěstovali předkové tohoto muže koně, kteří se do hor nehodí. Nebylo to jen tak samo sebou, že byl aga tak úpravný a uhlazený — tři sta let uhlazovala řeka tenhle oblázek.

Ve větách s dvěma tematickými prvky se hranice mezi tématem a rématem může v bulharštině jevit vlivem rozdílného umístění verba finita výraznější, ostřejší než v češtině. Platí to i o větách se zvrtnými slovesy. V nich stojí v češtině na druhém místě (tj. za prvním větným členem) zvrtné zájmeno, oddělující od sebe oba tematické prvky; sloveso se tak posouvá až za druhý tematický prvek, tedy na rozhraní tematické a rematické části. V bulharštině naproti tomu stojí zvrtné *se, si* těsně před slovesným tvarem, k němuž náleží. Je-li sloveso v pořadí druhým větným členem, stojí příklonka před ním, na „druhém místě ve větě“, podobně jako je tomu zpravidla v češtině (a tedy ve shodě s rytmickým principem). Stojí-li však sloveso na jiném místě ve větě, přesouvá se příklonka spolu s ním tak, aby je jí kontaktní prepozice vůči němu zůstala zachována, a to buď dále do věty, za druhý, třetí a další větný člen, nebo naopak kupředu, tj. např. hned za spojku v souvětí souřadném, začíná-li věta slovesem. V kontaktní postpozici stojí příklonka jen tehdy, stojí-li sloveso na počátku věty jednoduché nebo v asyndeticky připojené větě hlavní v souvětí souřadném.

Příklady: *Otnovo težesta se prechvărli na Karaibrahimovite ramene. Znovu se tíha převalila na Karaibrahimova ramena. — Vse ošte ot dve strane se vdigaše mogăšta stara gora. Stále ještě se z obou stran zvedal mohutný starý hvozď.*

Konkurence gramatického a rytmického principu se tedy v bulharštině řeší

ve prospěch principu gramatického — zásada, že to, co k sobě patří gramaticky, nemá být od sebe oddělováno jinými slovy, se tu uplatňuje i za cenu toho, že příklonka tím opouští druhé místo ve větě (považované za přízvukově nejslabší). Naproti tomu v češtině příklonka *se, si* na druhém místě ve větě člení větu plynuleji tím, že se střídají prvky obsahově závažnější se slovem formálním (*se* je svou povahou pouhý morfém). Celkově je kladení příklonek volnější v češtině než v bulharštině a různých variant čeština využívá stylisticky.

Další častěji se v textech vyskytující rozdíly v lineárním umístění hranice mezi tematickou a rematickou částí věty mají povahu čistě stylistickou. Jde zejména o následující typ:

I stoeše nad poljanata tišina. A nad loukou trvalo ticho. — A otivacha tija niški daleč zad vratata. A ty nitky vedly daleko za bránu. — Tragna ošt toplata pleška po trapezata. A kost, ještě teplá, kolovala kolem. — Bjacha došli tija juruci ot Anatolija. Ti Jörükové přišli z Anatolie. — I nosecha tija ženi kato bǎlgarkite beli zabradki. A nosily ty ženy jako Bulharky na hlavě bílé šátky.

Z důvodů stylistických se v bulharských větách klade sloveso na počátek věty a teprve za ním následuje větné téma. Jak ukazují české ekvivalenty, není v současné češtině tento stylistický prostředek tak běžný. Analogický rozdíl existuje opět i mezi češtinou a ruštinou.²¹

2.3. K dalším rozdílům ve výstavbě tematické části věty. Tyto rozdíly se týkají např. vyjádřenosti — nevyjádřenosti tématu (bulharština vyjadřuje zájmenný tematický objekt častěji než čeština²²), dále v různé míře aktualizace jednotlivých prvků uvnitř tematické části věty, dále v požadavcích, které na AČ klade tzv. princip organické stavby souvětí (zdá se, že čeština tento princip respektuje více než bulharština) a konečně v hierarchizaci jednotlivých tematických složek jak v rámci věty jednoduché, tak zejména v rámci souvětí.

Uvedeme na příkladech jeden z rozdílů v hierarchizaci tematických složek v souvětí. Jsou-li v nějaké větě dva tematické větné členy, adverbriále („kulisa“) a subjekt, často stojí na začátku věty adverbriále. V bulharštině přitom oba tematické prvky stojí zpravidla před verbem finitem (srov. výše oddíl 2.2.). Je-li adverbriále vyjádřeno vedlejší větou, která předchází před větou hlavní, a shoduje-li se gramatický subjekt věty vedlejší se subjektem věty hlavní, bývá často tento gramatický subjekt ve vedlejší větě nevyjádřen, objevuje se explicitně až ve větě hlavní, a to, jak je běžné i u tematického subjektu ve větě jednoduché, těsně před verbem finitem. V češtině naopak bývá gramatický subjekt vyjádřen už ve větě vedlejší, po ní následující věta hlavní začíná verbem finitem a subjekt v ní zůstává již nevyjádřen (pokud je v češtině subjekt vyjádřen až v hlavní větě, je zpravidla v postpozici za slovesem, srov. příklady na s. 16 výše).

Příklady: *Otkak e stǎpil na prestola, Mochamed Četvǎrti vse opǎva tetivata na bratoubijstvo i vse ne puska strelata. Co nastoupil na trǎn Mohamed čtvrtý, stǎle napíná tǎtivu bratrovraždy, a ne a ne vypustit šíp. — Štom vidjacha*

²¹ Srov. podrobněji H. Křížková, o. c. v pozn. 9. — K. Horálek, *Několik poznámek o pořádku slov v ruštině v porovnání s češtinou*, Sovětská věda — Jazykověda 3, 1953, 540–544.

²² Statistika některých rozdílů mezi češtinou a bulharštinou je připojena k referátu S. Ivančeva, 93 v tomto svazku.

Šaro, běžancite se stāpicha ot strach. Když běženci spatřili Šara, shlukli se polekaně.

Tato rozdílná tendence (nikoli ovšem závazné pravidlo) v hierarchizaci tematických složek v souvětí opět svědčí o těsnějším sepětí gramatického subjektu s predikátovým slovesem věty řídící v bulharštině a současně o značně volném sepětí dějové kulisy.

2.4. K tzv. subjektivnímu pořadu. Porovnáme-li v paralelním textu bulharském a českém věty s objektivním a subjektivním pořadem, shledáme, že řadě bulharských vět s pořadem réma — téma odpovídají v českém překladu věty s pořadem objektivním, téma — réma. K opačně změně, tj. změně objektivního pořadu v bulharské větě v subjektivní pořad v češtině, dochází však při překladu jen výjimečně, a to nejčastěji tehdy, jsou-li pro to zvláštní důvody rytmické, frazeologické, popř. jiné stylistické. Celkově využívá čeština subjektivního pořadu méně než bulharština. Souvisí to s menší spjatostí emocionalita s tímto typem AČ, s menší vázaností AČ na slovosled a naopak s větší mírou uplatnění syntaktické funkce slovosledu.

V některých bulharských větách s pořadem réma — téma je emocionální odstín poměrně nevýrazný, slabý, ba konvergující k nule, takže pak nedokážeme jednoznačně rozhodnout, zda emocionalita je přítomna, nebo zda jde sice o pořad réma — téma, ale bez emocionálního zabarvení, v němž důvody umístění jádra do čela věty jsou jiné. Chybí nám k tomu ostatně i spolehlivé kritérium emocionality. Zachování subjektivního pořadu při překladu takových vět do češtiny by znamenalo posun směrem k větší, originálu neodpovídající emocionalitě textu jako celku. Proto v češtině je v nich zpravidla pořad objektivní. Podrobněji jsou otázky vztahu emocionality a AČ v bulharské větě probány v jiném příspěvku.

3. Prostředky, které slouží k vyjadřování aktuální struktury věty, nejsou výlučně prostředky AČ, ale mají v jazyce i rozmanité funkce další. To platí i o hlavním prostředku AČ v obou jazycích, resp. v jejich psaných podobách, totiž o slovosledu. Pro bulharštinu je z ostatních jeho funkcí zvlášť důležitá funkce syntaktická, protože slovosled v bulharštině výrazněji než v češtině podporuje syntaktické členění věty. A právě poměr aktuální a syntaktické funkce je pro výklad rozdílu v AČ mezi psanou češtinou a psanou bulharštinou důležitý. Tam, kde je mezi aktuální a syntaktickou funkcí slovosledu souhra, kongruence, tam využívá bulharština slovosledu k vyjádření AČ důsledněji než čeština; např. se ukázalo, že tematizovaný gramatický subjekt věty stojí mnohem pravidelněji než v češtině před tranzitivním verbem finitem (tvořícím přechod na rovině AČ) a dále že ve větách s objektivním pořadem tvoří verbum finitum častěji než v češtině i lineární hranici mezi tematickou a rematickou částí věty apod. Naproti tomu v případech, kdy si aktuální a syntaktická funkce slovosledu vzájemně konkurují, např. tehdy, je-li tematizován objekt nebo nějaké adverbialní (intenční) slovesné doplnění nebo je-li tematizováno verbum finitum, využívá bulharština k vyjádření AČ daleko více než čeština různých prostředků neslovosledných. Např. k tematizaci objektu využívá tzv. syntaktické konstrukce se zdvojeným objektem a členu. I větný přízvuk je daleko častěji než v psané češtině umístěn uprostřed nebo na počátku věty.

Příklady rozdílu, které jsme uvedli, by bylo možno doplňovat o další a porovnání bulharštiny a češtiny tak prohlubovat, ev. rozšířit o další slovanský

jazyk. Mnohé z rozdílů, které jsme konstatovali mezi češtinou a bulharštinou, existují např. i mezi češtinou a ruštinou. Týká se to např. častějšího umístění rématu uprostřed věty, většího využití subjektivního pořadu, nepřítomnosti tendence klást verbum finitum na druhé místo ve větě atd. Větší blízkost ruštiny a bulharštiny po této stránce má ovšem hluboké historické kořeny.

